Д-р АЛЕКСАНДАР В. СОЛОВЈЕВ
Ванр. професор Универзитета

34(497.11)(091)

ПОСТАНАК И ЗНАЧАЈ ДУШАНОВА ЗАКОНИКА

ДРУГО ИЗДАЊЕ

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА
1 Кнез Михајлова улица 1
1931

Д-р АЛЕКСАНДАР В. СОЛОВЈЕВ
Ванр. професор Универзитета

SAVEZNO IZVRŠNO VEĆE
SEKRETAR ZA INFORMACIONU I
DOKUMENTACIONU DELATNOST
Inv. br. 4040
SIGN.

ПОСТАНАК И ЗНАЧАЈ ДУШАНОВА ЗАКОНИКА

ДРУГО ИЗДАЊЕ

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА
1 Кнез Михајлова улица 1
1931

Нов. фр.
35125
5527

БЕОГРАД
ШТАМПАРИЈА „ПРИВРЕДНИК“ КН. МИХАИЛОВА 3
1931

ПРЕДГОВОР.

Ово предавање одржано на београдском Народном Универзитету у мају г. 1928, постало је у вези с мојим већим истраживањем: „Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка“, али ипак садржи и неколико нових мисли којих нема у наведеној расправи, раније завршеној. Било је штампано у „Библиотеци Народног Универзитета“, св. 4.

За читаоце могу препоручити и лепу анализу државног права Душанова Законика у предавању г. дра Т. Тарановског „Душанов Законик и Душаново Царство“, Н. Сад 1926, на које сам се у овој расправи неколико пута наслањао.

А. В. Соловјев.

Јужна Србија сачувала је многобројне споменике средњевековне српске културе, ненадмашне српске уметности. У Грачаници, у Нагоричину, у Дечанима и на другим местима — свуда видимо како је у XIV веку снажни српски народ умео да присвоји многовековно благо византијске уметности и да ту уметност надахне новим јачим стваралачким струјама.

Али Јужна Србија дала је српском народу још један, можда најзначајнији споменик средњевековне српске културе. То је чувени Душанов Законик, донет у Скопљу године 1349. И он је постао у исто доба највећег полета српског народа, онда кад је српска држава чврсто освојила читаву долину Вардара; постао је као плод стваралачког генија српског народа који се користио мудрим искуством високо развијеног римско-византијског права.

Душанов Законик јавља се онда, кад је појачана српска држава изашла на поприште широке међународне политике, кад је њезин владар од скромног „краља српских и поморских земаља" постао *„цар и самодржац Срба и Грка"*. Нова политика формација изазвала је потребу озбиљног законодавног рада.

I. *Српско законодавство пре цара Душана.*

Има врло мало података о законодавном раду српских владара пре Душана. Не постоји никакав српски самостални законик пре године 1349.

Многобројни правни споменици, сачувани од доба Стефана Немање и његових наследника, могу бити подељени у три врсте.

1. Прва, то су *превођени византијски правни зборници*. Византијска царевина је од времена Јустинијанова располагала великим бројем писаних закона за све потребе црквеног и световног друштвеног реда. Српска православна црква служи се у свему византијским одредбама. У доба Св. Саве јављају се српски преводи најважнијих византијских црквено-правних зборника. Хиландарско-Студенички типик (преведен с грчког) треба да уреди живот српских манастира, Светосавски Номоканон (око г. 1219) — да руководи цео живот српске православне цркве. Као један део Светосавског Номоканона јавља се и превод Прохирона — византијског световног законика год. 879, који обухвата целокупно грађанско и кривично право. Тако су „крijумчарским путем" (по речима Ст. Новаковића) долазили у Србију и византијски световни закони, долазили у црквеним књигама као саставни део вере.

Ипак ови световни закони (као напр. Прохирон) нису могли да буду много примењивани у Србији XIII века. Сувише велик био је јаз између византијских и српских правних схватања. На пр. у области кривичног права византијски је систем увек стајао на гледишту, да се свако кривично дело мора кажњавати од државе, обично смртном или телесном казном. Док старо српско право још у доба краља Милутина (податак из г. 1308) кажњава кривца само новчаном глобом, посталом из обичаја мирења вражде, и не зна за смртну казну. Српски народ у ово доба живео је у главноме по своме обичајном праву, које се чувало у предању и није било записано.

2. У понеким случајевима ипак јављала се потреба да поједине одредбе буду написане и од владара потврђене.

Ова потреба долази обично онда, кад одредбе обичајног права могу да дођу у сукоб са другим правним системом. Стога се јавља друга врста правних споменика — то су *међународни уговори*.

Трговинске и пријатељске везе Срба са приморским градовима регулисане су писменим међународним уговорима још од год. 1185, од доба Кулина бана и Стефана Немање. Трговци (Дубровчани и други) траже од српских владара заштиту својих права, извесне повластице, и уносе у ове уговоре исте тачке што се налазе и у уговорима XII—XIII века између Дубровчана и италијанских градова на западној обали Јадрана. У тим уговорима ове опште одредбе средњевековног „римско-јадранског" права преовлађују над српским обичајима.

3. Ипак постоји једна значајна врста правних споменика, из којих се види српско право, виде се они обичаји по којим су живели Срби у унутрашњости земље. То су многобројне *манастирске повеље*. Као и свуда у Европи тог доба, српско законодавство почиње не од израђених кодекса, него од указа поводом појединих случајева. Као и свуда у Европи, стварају се два повлашћена сталежа — црква и племство. Повластице тих сталежа дуго време нису регулисане никаквим општим законом, него владар обично издаје сваком поједином члану тих сталежа (епископу, манастиру, властелину) засебну повељу, у којој се набрајају повластице дотичних лица. Ове повластице могу да се разликују између себе у ситницама, у главноме су ипак сличне. Све ове повеље (privilegia) дају повлашћеним лицима потпуно право својине на земљу, нарочита права према сељацима и изузетан положај (immunitates) према државној благајни и администрацији. Повлашћен земљепоседник сам узима данке од сељака и ништа (или готово ништа) не плаћа државној благајни; он има обично и право

суђења својим сељацима, што значи да он узима у своју корист и судске глобе.

Нису нам сачуване повеље у корист српске властеле пре Душана, али многобројни српски манастири сачували су врло много повеља, које су понекад врло дугачке и сачињавају читаве законике за манастирске власти и за сељаке дотичне метохије. Ове повеље пружају највише грађе за историју српских сељака и других сталежа, уопште за историју српског права пре Душанова доба.[1]

Све ове повеље имају са правног гледишта само значај појединих указа. Оне су увек намењене само поједином (правном или физичком) лицу, сматрају се обично за наročиту *„милост"* владаочеву, за изузетак из обичног правног реда, и немају никад значај општег закона за целу државу.

Једном речи, пре цара Душана, пре године 1349, Српска држава није знала за самосталне законике у области световног права. С једне стране превођени византијски зборници (којих је законска снага сумњива, јер се они често косе са обичајима), с друге стране — многобројне повеље, од којих манастирске имају само значај појединих указа; и међународни уговори који доносе понекад и општеобавезне норме, али само у области међународног права.

Унутарњи правни живот српски у главноме био је регулисан неписаним обичајним правом.

[1] Најисцрпније и најбогатије са правног гледишта су повеље: Жичка год. 1220 ман. Св. Ђорђа на Серави око Скопља год. 1300, ман. Св. Стефана (Бањске) год. 1313—1316, Грачаничка год. 1321, Дечанска год. 1330 и ман. Св. Аранђела око Призрена год. 1348. (види зборнике *Ст. Новаковића*, Законски Споменици, Б. 1912 и *А. В. Соловјева*, Одабрани споменици српског права Б. 1926).

II. *Постанак Душанова законодавства.*

Владавина Душанова то је доба несумњиве хегемоније Срба на Балкану. Цар Стефан Душан има јасно одређен циљ да његова држава буде најјача на Балкану — и у војничком и у економском и у културном погледу. Он има и јасно одређен циљ — да његова држава буде много шира, него стара племенска држава. Ипак он се не носи „југословенском идејом" уједињења целог југословенског народа, распарчаног између Рашке, Босне, Далмације и Хрватске. Ову идеју прихватио је доцније краљ босански Твртко I год. 1378 и његови наследници „краљеви Босни, Србљем, Далмацији и Хрватом". Ипак ова југословенска идеја није успела, јер у XIV веку *верске везе биле су много јаче од националних*. У ово доба није било могуће створити једну државу од Југословена подељених између православља, католицизма и богомилства. У XIV веку (па и доцније) много је лакше створити једну велику државу од разних народа, уједињених у истој вери.[1]

И Стефан Душан прихватио је ову идеју, која је била ближа стварности у његово доба. У својој тежњи за цариградским царством он се није показао само идеалиста-фантаста (како га често прекоравају), него напротив реалиста-државник, који види да се на верској основи заиста може створити једна велика муслиманска, католичка или православна држава. За време свог краљевања Стефан Душан осваја читаву долину Вардара, ову земљу насељену српским народом, али прожету у многоме утицајем византијске културе. Долази до зидина Солуна и Сера, тражи излаз на Егејско море, толико потребан српској трговини.

[1] Таква је у то доба „Свештена Римска Царевина" на Западу и муслимански халифат на Истоку. Чврсто уједињење Пољске и Литве год. 1385 изведено је на бази заједничке католичке вере.

Унутрашње трзавице у Византији (борба између Кантакузена и Палеолога, побуна зилота у Солуну) показују Душану на трулеж сјајне Византијске Царевине. Њему пада на ум да замени оба претендента на цариградском престолу, да Грке — чуваре старе велике културе споји са јуначким и талентованим Србима, да од Срба и Грка створи једну моћну православну царевину.

Узевши у октобру г. 1345 богати Сер, краљ Стефан Душан прогласи се за „цара и самодршца Србљем и Грком", за »basileus kai autokrator Servias kai Rhomanias«. Ово није празна титула, јер заиста је Душан освојио многе грчке земље, постао fere totius imperii Romaniae dominus (господар готово целог Ромејског Царства).

16 априла год. 1346 Стефан Душан је свечано крунисан у Скопљу, у том граду који је некад био престоница византијских „дуксова", заповедника читавог Западног Балкана. Ово крунисање има супра-национално обележје: обављено је не само од српског патријарха и српског свештенства, него и од бугарског патријарха са свештенством и од грчких архијереја и светогорских калуђера. Они су сви заједно Стефана Душана поставили за „цара в всаку православну веру", сваком православном народу.

Јер у идеалу својем, царска власт је нешто много веће него краљевска. Ово није племенска, народна власт, него власт са светским задацима, којој је крајњи циљ — да уједини све вернике у једну организацију. Баш у ово време г. 1391 пише цариградски патријарх руском великом кнезу, да се име византијског цара мора спомињати на јектенијама у свим руским црквама, јер је „немогуће хришћанима имати једну веру и немати једног цара".

Душан тежи томе идеалу. После крунисања он осваја и Албанију и Тесалију и Епир, његове чете долазе до Коринтског Залива. Он је постао заиста „цар всему Дису[1] византијском Западу.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ БЕОГРАД

У тим освајањима поступао је Душан врло мудро и опрезно. Постављао је на чело администрације и цркве своје људе — Србе (митрополита Јакова у Серу, ћесара Прељуба у Тесалији, деспота Синишу у Епиру и т. д.), али је остављао свуда нетакнут хиљадугодишњи византијски правни ред; потврђивао је повластице грчких манастира, грчке властеле, грчких градова, све оне повластице које су биле подарене од грчких царева. Нови цар Душан не мења ништа у затеченом правном стању, његове наредбе издаване су „по образу светих и православних царева", како вели у једној својој повељи. Грчки језик остаје равноправан у Душановој царевини: судови у Серу и Мелнику воде и даље своје записнике тим језиком, чак и сам цар издаје својим новим поданицима повеље писане грчки, и потписује их сам на грчком језику.

Велика освајања Душанова изазвала су и потребу великог законодавног рада. Јужне области његове нове царевине одавна су навикле на писано грчко право. Српске судије и епископи по грчким градовима морали су да се упознају са тим правом, да се њим и даље праведно служе. И као први корак јавља се (вероватно у зими 1347—1348, за време боравка Душанова на Св. Гори) српски превод најновијег и најбољег византијског правног зборника, т. зв. Синтагме јеромонаха Матије Властара, написане у Солуну год. 1335. Ово је приватни зборник од великог значаја, јер он обухвата и читаву црквенополитичку грађу Номоканона, и византијско световно право (у главноме грађу Прохирона,

[1] Dysis, Запад обични је назив за европске земље Византијске Царевине (нарочито за Јеладу), док њене азијске земље носе назив Anatolê, Исток.

попуњену доцнијим царским Новелама до год. 1306). Властарева Синтагма је, можемо рећи, једна исцрпна енциклопедија читавог византијског црквеног и световног права (распоређена по словима грчке азбуке). Њезин словенски превод Душанова доба постао је брзо популаран не само у српској, него и у бугарској и у румунској и у руској цркви. Ипак овај зборник био је сувише гломазан за свакодневну употребу, садржавао је сувише много чисто црквених правила. Стога се јавља на српском језику, вероватно исте године 1348, једно скраћење Властареве Синтагме *„ради потреба царског суда"*. У том српском скраћивању остала је само једна трећина Синтагме. Избрисана је готово цела канонска, црквена грађа, али су остали сви световни закони византијских царева. Ова скраћена Синтагма садржи дакле све најважније законске одредбе из кривичног права, из права грађанског (стварног, облигационог, породичног, наследног), а из црквеног највише говори о брачном праву, јер је и оно потребно царским судијама. Скраћена Синтагма сачувана је у много рукописних примерака (али само у Србији, непозната је била бугарским, румунским или руским судовима). Овом скраћеном Синтагмом служиле су се без сумње Душанове судије по јужним, грчким земљама царевине.

Осим тога, служили су се за аграрна питања такозваним „Законом Јустинијана", кратком српском компликацијом (свега у 33 члана) из старог византијског Nomos Georgikos (земљорадничког законика VII века), који је одавно важио у грчким земљама. Ова кратка компликација могла је да постане још пре Душана, али се увек јавља у српским рукописима после скраћене Синтагме на другом месту.

Ова два српско-византијска зборника (Скраћена Синтагма и Закон Јустинијанов) могла су да се примењују и у

северним, чисто српским крајевима Душанове царевине, јер су многа њихова начела (нарочито брачног и грађанског права) одавна била позната у Србији и примењивана од епископа по варошима, од игумана по манастирским метохијама при суђењу и управљању. Кроз сто и педесет година, које су протекле од времена Св. Саве, могли су и Срби у Рашкој да навикну на многе одредбе византијског права. Немногi сачувани споменици српског приватног права показују да се на пр. уговор о куповини и продаји вршио за Душаново доба потпуно по византијским правилима у једној чисто српској вароши као што је био Призрен (т. зв. „Призренска тапија" из доба царства.)

Дакле, прве године Душанова царевања означавају потпуно примање (рецепцију) византијског права, тих „светих и божанствених закона православних царева" за читаву православну царевину Срба и Грка. Томе циљу служило је и увођење византијског церемонијала и многобројних титула (деспота, ћесара, севастократора и др.) на Душанову двору.

Ипак цар Стефан није се ограничио на ову пасивну улогу преводиоца и кодификатора византијског права. Преузео је на себе и активну улогу — самосталност легислатора, законодавца који издаје нове законе за своју државу.

III. *Душанов Законик год. 1349.*

21 маја г. 1349 завршен је и проглашен у Скопљу самостални српски кодекс — „Законик благоверног цара Стефана", обично познат као Душанов Законик. Није он искључиво дело цара или његових саветника, него је (како се каже у наслову и у једној савременој повељи) донет „на сабору од патријарха Ћир-Јанићија, свих епи-

скопа, игумана и калуђера светогорских, од цара Стефана, царице, краља Уроша и све властеле српске и грчке".

Сложене потребе сложеног српско-грчког царства покренуле су многа нова питања, изазвале су потребу узакоњења многих правних односа о којима нема речи у превођеним византијским зборницама.

Византијски зборници (Прохирон, Властарева Синтагма) највише говоре о грађанском, кривичном и црквеном праву, најмање о државном праву и о судском поступку. Душанов Законик год. 1349 у својих 135 чланова највише се бави државним правом, — односима појединих сталежа према цару и између себе. Тим односима посвећена је половина Законика, и зато имају право они научници који (за др. Мијушковићем) сматрају Душанов Законик за *Устав* средњевековне српске државе. Ипак овај Законик није само Устав; многи његови чланови баве се и другим питањима. Многе одредбе говоре о судском поступку, који је слабо регулисан у споменутим византијским зборницима и који се у српском суду доста разликовао од сложеног грчког поступка. Има у Душановом и доста одредаба из кривичног права, у главном о оним питањима која се не налазе у Синтагми. Најмање се говори о грађанском праву (је је оно било готово исцрпено у Синтагми). Многе одредбе овог Законика спадају у административно право, говоре о државној управи.

У својим повељама из доба законодавног рада цар Душан воли да себе упоређује са великим царем Константином, вероватно зато што је Константин био нарочито поштован као први цариградски цар и као први владар који је на васељенском сабору уредио хришћанску цркву и њезине односе према држави. Од прилике исто то учинио је и цар Душан на сабору „све васељене" у Скопљу (тако

вели повеља 21 маја 1349), кад је исто пренео у нову престоницу, у нов народ традицију старог Римског Царства.

Али је Душан имао још један пример за подражавање. У предговору Властаревој Синтагми прочитао је без сумње о великом Јустинијану, о томе како је цар-законодавац најпре из великог броја римских закона саставио два скраћена зборника (Codex и Digesta), како је те законе с латинског превео на грчки, и како је после тога почео да издаје Новеле (нове указе) у свим областима права, свега 168 новела. Као што се Corpus juris Јустинијанов састоји из Кодекса, Дигеста, Институција и Новела, тако исто и сви старији преписи Душанова законодавства садрже Скраћену Синтагму, Закон цара Јустинијана и Законик цара Стефана.

Душанов Законик *никад* се не јавља сам у старим рукописима, него увек на трећем месту, после споменутих српско-византијских зборника. Можемо рећи да је цар Душан наставио велики рад на кодификацији права, који су почели његови земљаци — Константин из Ниша, Јустинијан из Скопља и Василије из Македоније (покретач Прохирона, Епанагоге и Василика).

После издања овог Законика 21. маја 1349 могао је цар Душан помишљати да је његов велики законодавни рад завршен, да је он заиста поставио „истините законе православне вере, како приличи имати по светој цркви хришћанској, по земљама и по градовима" (повеља о законодавном раду). Уредивши своју царевину, он крене из Скопља на освојење Солуна, а испод зидина солунских води преговоре са Млецима (фебруар—март 1350) о дефинитивном освојењу Цариграда. Строго правничко уређење државе, у главноме на основу писаног грчког права, било је један озбиљан и промишљен корак на томе путу ка освојењу читавог цариградског царства.

IV. *Главне одредбе Душанова Законика год. 1349.*

Шта доноси Душанов Законик 21 маја 1349 год.? У његовој садржини можемо приметити известан систем.

а) Права и обавезе цркве.

Први чланови (од чл. 1 до 38) сачињавају засебан одсек — *о цркви.*

У свим државама тог доба црква је заузимала нарочито повлашћен положај, као најјачи културни чинилац, као носилац великих верских идеала хуманости и љубави. Поштовање према цркви прва је дужност једног хришћанског владара. Али и црква враћа му драго за мило: читавом својом снагом она се залаже да што више издигне ауторитет владара, од Бога постављеног, благоверног, од Бога помазаног. Ово важи нарочито за православну цркву. У католичкој цркви тог доба видимо како се папа уздигао изнад владара као намесник Христов, како понекад води борбу против непослушних владара, како захтева и себи световну државу. Тога нема у православној цркви. У Византији цар као „чувар вере" има право да утиче и на црквене послове; ту је цар обично јачи од патријарха, и црква готово никад не долази у сукоб са монархом.[1] И Стефан Душан као „православни цар", као наследник цара Константина, брине се у својем Законику пре свега за православну веру *(наипрво за христианство,* ово су прве речи текста Д. З.), за њезину чистоћу *(сим-зи образом да се очисти христианство,* чл. 1 Д. З.). Сабор год. 1349 доноси одлучне одредбе о обавезности црквеног брака, јер превод Синтагме не говори о томе јасно, а византијско право захтева црквено венчање још од доба цара Лава Мудрог. Затим Душанов Законик тачније одређује право епископа да вернике кажњавају духовним казнама (чл. 4 и 5.). Нарочиту пажњу обратио је Законик на борбу против католицизма и јереси (опет пошто су дотичне одредбе Синтагмине застареле и не спомињу католике). Верска нетрпељивост је битна ознака тог доба. И католичка и православна црква доста су грешиле у томе правцу. Доста је споменути да баш у овим годинама римски папа неколико пута проповеда крсташки рат против неверника, у које убраја и босанске богомиле и „шизматике" (православне Србе и Влахе) и благосиља мађарског краља Лајоша да буде вођа тог светског рата у одбрану хришћанства (јер католици тог доба сматрају да су само они хришћани). Папа се у исто време труди да и грчког и српског владара потчини католичкој цркви. С тога Душанов Законик заузима одлучан одбранбени став против католичке пропаганде. Душан опет сматра да су смао православни — *хришћани.* Католицизам је за њега „латинска јерес", католици су „полуверци". Нико од православних нема права да пређе на „азимство" (католицизам), треба да се опет врати у „хришћанство" или да буде кажњен (чл. 6). Исповедање католицизма је допуштено: по варошима Душанове царевине има доста католичких епископа, попова и манастира. Али пропаганда је забрањена: латински поп мора да се казни ако је православног превео у латинску веру (чл. 8). Мешовити брак између католика и православне раскида се, ако супруг не пређе на православље (чл. 9); на истом гледишту стајала је и католичка црква. Јеретицима (богомилима) прети Законик телесном казном и прогонством (чл. 10). Забрањена је продаја православног роба „у ину веру", јер је он изложен опасности да праву веру изгуби (чл. 21). У својој бризи о чистоћи црквеног живота цар Душан и Сабор год. 1349 доносе многе одредбе о манастирима (чл. 13—19, 23—29). Ове одредбе о начину калуђерског живота, и о по-

[1] Стога поједини писци говоре о „цезаропапизму" у Византији, насупрот „папоцезаризму" у Риму.

властицама манастира допуњују дотичне главе Синтагме, а у главноме се заснивају на грађи Василика (великог византијског законика из IX века, који је важио до краја царства). Главне су повластице цркве и манастира — ослобађање од сваких данака и терета према држави и искључиво право цркве да суди „црквеним људима" (насељеницима црквених имања, чл. 33). Духовни суд је потпуно независан: световне власти („козмици", грч. kosmikoi) немају права да суде духовне парнице (чл. 12), док обратно црквене власти врло често имају право да суде световне предмете. Ово су велика права цркве.

Као њене дужности спомиње се обавеза да се по свима манастирима бесплатно хране сиромаси (чл. 28). Црквене власти дужне су да благо поступају са својим сељацима (чл. 32).

б) Права и обавезе властеле и сељака.

Од чл. 39 почиње одељак о другом повлашћеном сталежу — *о властели*. Њихова права и повластице морају да буду зајамчене законом. И Срби и Грци једнаки су пред законом: њихове су баштине, добивене пре Душана, неприкосновене. Исто су баштине, подарене од цара Душана, „тврде" као поклони правоверних царева грчких (чл. 40). Баштина постаје наследна не само у директној линији, него и у бочној „до трећег братучеда", до осмог степена сродства, као и у Византији тог доба (чл. 41). Као и у Византији, ћерка добија право на наследство после свог оца (чл. 48). Властелину је зајамчено потпуно баштинско право на отроке (чл. 46): он може да ослободи сам своје отроке (чл. 46), може сам да њима суди (чл. 72 и 103). Властелин има баштинско право на манастиру који је сазидао на својем имању (чл. 45), којему је „ктитор" по изразу грчког права. Властелинске баштине ослобођене су од свих работа

и данака, осим два случаја: *војне обавезе* и *соћа* (новчаног данка, чл. 42).

Ове повластице биле су и пре Душана у главном познате српској и грчкој властели, али ипак није било општих закона који би о томе говорили. Сабор год. 1349 тежи да што више властеоских повластица претвори у закон (као што је то у истом XIV веку тежња и мађарског и пољског племства).

Повлашћен положај властеле види се у томе што је она више заштићена законом у области кривичног права. Зато долазе у Душановом Законику, после наведених чланова, и многи чланови из кривичног права и поступака, у којим се спроводи разлика између појединих сталежа у правној заштити њиховој. На пр. властелин који је увредио неког из нижег сталежа кажњава се само глобом од 100 перп., док човек нижег сталежа који „опсује" властелина, кажњава се не само новчаном него и телесном казном (батинама по чл. 50, „смућењем", т. ј. спаљивањем браде и косе на глави, по чл. 55). Исте разлике изгледају као неопходне допуне Синтагми, у којој се налазе опште одредбе о кривичним делима, али нема сталешких разлика. Јер конзервативно византијско право држи се старих римских схватања да су сви грађани (осим робова) једнаки пред законом. Међутим, у ствари је и Византија XIV века имала повлашћену властелу (чак са поделом на властелу и властеличиће, archontes и archontopouloi). Ова грчка као и српска властела ужива одсад нарочита, законом зајамчена права у Душановој држави.

Ипак Душанова властела има не само права, него и обавезе, које су опет тачно одређене у Законику. Ми смо већ споменули обавезу ратовања и давања данка „соћа" (од грчког sakelli). Верна служба је нарочита дужност властеле. У случају неверe властелин губи имање и живот (ове од-

редбе нема у Законику, али се она налази у баштинским повељама и у општем облику — у Синтагми). Нарочито је тешка обавеза властелина-крајишника (грчки akritas); његова је дужност да чува „крајиште", границу од непријатеља и од хајдука, и његова је одговорност у случају нехата велика: мора да накнади сву штету коју је непријатељска војска учинила (чл. 49).

Законик поклања велику пажњу и томе, да се властелин потчињава суду и судским наредбама, Властелин мора неизоставно да дође на суд, иначе губи парницу (чл. 56 и 89); једино ако је дошао из војске, има право на одмор од 15 дана (чл. 61). Ако је парницу изгубио, мора властелин да дâ јемца (чл. 88).

Властелин не сме никако да чини зло сељацима (чл. 57). Работе зависних сељака (меропаха) своме господару тачно су опредељене у чл. 68. Сељаци имају да работају господару 2 дана недељно, да му дају „перперу цареву" и да му раде 1 дан на косидби и један дан у винограду. Преко тога, „кроз закон" не сме господар ништа да тражи од сељака. У тој бризи за права сељака, за њихову заштиту од властеле јавља се цар Душан као наследник најбољих традиција византијских царева, напр. Романа Лакапена и Василија Бугароубице који су издавали Новеле у корист сељачког сталежа.

Ипак Душанов Законик има за циљ да сачува друштвену равнотежу између сталежа. Зато, осигуравши права сељака у чл. 57 и 68, он доноси одредбе и у корист властеле: забрањује сељацима да се селе на друга имања, да „бегају под иног господара" (чл. 114 и 115). Забрањује сељацима (себрима) под строгим казнама да се сами без властеле скупљају на зборове (чл. 69), забрањује њима да пљачкају властеоска имања, која су остала без господара (чл. 58.).

в) Поступак и кривично право.

Душанов Законик много се брине за сеоске односе (који нису исцрпно регулисани у српско-византијском „Закону Јустинијана"). Читав низ чланова говори о сеоским парницама: око поседа земље, око међа, попаша и других предмета (чл. 74—83). Уопште многи чланови Законика говоре о начину решавања парница, о судском поступку, о извршењу пресуда. Види се да се цар нарочито брине за што бољи суд и за што веће поштовање према суду. Justitia fundamentum regnorum, ова лепа средњевековна изрека може да се примени и на Душаново царство. Свака је самовоља забрањена (чл. 30, 92). „Силе да њест никому ни за један дуг у земљи царској", пише чл. 101. Насилник („најахалац") мора да буде кажњаван по закону светих отаца (по Властаревој Синтагми), као убица с предумишљајем. Строгим казнама прети се ономе који би судског чиновника одбио или судију осрамотио (чл. 101 и 111). А судија мора да буде правичан, да не тражи никаквих „оброка по сили", ипак има право да прима добровољне поклоне кад путује (чл. 110.).

У области кривичног права Душаново законодавство потпуно је примило сурови византијски систем телесних и смртних казни. Још год. 1308 устезао се краљ Милутин да уведе смртну казну за убиство, коју су од њега тражили Дубровчани, јер старо српско право кажњавало је кривце само новчаним глобама (враждом). У Душановом Законику сретамо још доста често глобе; али још чешће наилазимо на смртну казну (чак спаљивање за оцеубицу у чл. 96, сагласно византијском праву; вешање у чл. 95 и 130), на разноврсне казне са сакаћењем, позајмљене из византијског права (одсецање носа у чл. 53 и 54, руку у чл. 21, 53, 54, 87, 94, 97, 131; ушију у чл. 69; језика у чл. 21). Поја-

чана држава тражи да кривце што више искорени или застраши, у интересу општег добра.

Ипак постоје начини да се строгост закона олакша. Цар је извор милости; свакоме ко дође у невољи на царев двор, биће учињена милост (чл. 72). Цар може да опрости или да олакша казну — ово је старо начело византијског права, изрично споменуто у Синтагми. Постоји и други начин олакшања казне — то је *право азила*. Готово сваки кривац који прибегне у цркву, опроштен је од казне. Ово византијско начело (споменуто у Синтагми) попуњено је у Законику одредбама о томе да и патријархов двор и царев двор уживају иста права. Сужањ који утекне из тамнице у царев двор, добија слободу (чл. 112 и 113.).

г) Права градског сталежа.

После овог великог одељка, у Законику долази још један одељак који говори о четвртом (или тачније рећи, о трећем) сталежу у држави. Од чл. 118 говори се о трговцима и у опште о варошанима. Градски живот био је доста развијен у Душановој држави. Најмање је било градова у чисто српским земљама: и ту су већину варошана сачињавали странци (Саси-рудари, Дубровчани, Которани). Доста много вароши са романским живљем било је по обали Јадранског мора (Котор, Будва, Дриваст, Бар, Улцињ): оне обично имају своје засебне статуте. Много вароши било је у новоосвојеним грчким земљама (Сер, Зихна, Бер, Трикала, Јањина, Охрид).

Византијски зборници немају засебних одредаба о положају градова. По прописима Душановог Законика трећи сталеж ужива доста велике повластице. Њему је зајамчена потпуна слобода трговине, нарочито против осионе властеле (чл. 118—122). Засебним члановима регулисана је кривична

одговорност у граду и на градској земљи (чл. 125 и 126), као и обавеза оправке градске тврђаве (која спада не само на грађане него и на жупу, на сељаке, чл. 127).

У чл. 123 говори се у кратко о повластицама саских вароши. По чл. 124 „грчким градовима" зајамчена је неприкосновеност њихових старих повластица (хрисовуља), којима су се они служили пре сабора год. 1349, дакле зајамчен је онај правни ред који је важио за време византијског царства.

Последњи чланови Законика г. 1349 садрже неке допунске одредбе, између осталог о нарочитој одговорности војника и о поступку за време рата (чл. 129 до 132 и 135). На сличан начин, главом о „војном праву", завршавају се Еклога и Прохирон.

V. *Значај Душанова Законика год. 1349.*

Ово су главне одредбе Душанова Законика год. 1349, који представља са превођеним и скраћеним византијским зборницима (Синтагмом и Законом Јустинијана) једну доста хармоничну целину. Византијски зборници обухватају, као што смо рекли, у главноме материјално право (грађанско и кривично). Душанов Законик регулише *сталешке и судске* односе с јасно одређеним циљем: да се тачно обележе права и обавезе појединих сталежа (цркве, властеле, грађана и сељака) и да се утврди поштовање према закону у читавој православној царевини Срба и Грка.

Душанов Законик имао је, између осталог, и зиљ да новоосвојеним крајевима олакша прелаз под српску хегемонију. Показивао је њима да нови цар Србин није никакав варвар, никакав узурпатор, него уме да сачува и да поштује многовековну културу својих нових поданика, да законом зајамчи сва стечена права православне грчке цркве, и грчке властеле и грчких градова и свих сељака, не правећи ни-

какве правне разлике између победилаца и побеђених. Напротив, најбоља правна начела побеђених он је свесно калемио и преносио на српско земљиште. С ове тачке гледишта законодавни рад Душанов достојан је највећих похвала. Широкогрудост и правичност Душанова нарочито се истичу, ако их упоредимо са правним приликама у Јужној Грчкој истог доба под влашћу франачких витезова. У XIII и XIV веку француско, каталонско и млетачко племство у Атини и у Пелопонезу, на Кандији и на Кипру донело је собом систем *персоналних закона*. Потпуна права уживају само „Франци" који се управљају по својим феудалним законима. Грчко право потиснуто је у позадину, Грци су сматрани за нижу, освојену расу. И само поједини Грци добијају великом муком privilegium francitatis, повељу на повлашћена франачка права и постају онда пуноправни држављани. Тога нема у Душановој држави; цар готово и не зна за националне и покрајинске разлике, него тежи да створи јединствен правни систем, један „закон по свој земљи".

VI. *Душанов Законик год. 1354.*

Цар Стефан Душан није се зауставио у законодавном раду после 21 маја 1349. И после овог датума он издаје многобројне повеље, издаје и поједине законске наредбе, док год. 1354 није дошло до кодификације тих појединих наредаба. Не зна се тачно где је одржао овај сабор год. 6862 (дакле између 1 септембра год. 1353 и 31 августа год. 1354, вероватно на пролеће ове последње године) — можда у Скопљу, можда у Серу, или у неком другом граду простране царевине Срба и Грка. У сваком случају ово није сабор у Серу новембра год. 1354, на којем би изабран патријарх Сава.

Одредбе тог законодавног сабора сачињавају т. зв. ни II део Душанова Законика — од члана 136 до краја — неких 50 или 60 чланова[1].) Ове одредбе немају онаквог систематског распореда као I део: оне су једним делом допуне појединим члановима I дела, а другим делом — самосталне одредбе о новим правним питањима, која су била искрсла у току пет година правничког искуства. Засебно место у II делу Законика заузимају строге одредбе о борби противу „гусара и тата" (хајдука и лопова) и против њихових јатака (чл. 143, 145—150). Њима се прети најстрожим византијским казнама — вешањем и ослепљивањем. Читава новела о поротном суду (чл. 151—154) доста се удаљава од византијских начела и успоставља одредбе из доба „светог краља" Милутина. Ипак у чл. 176 цар Душан проширује судско уређење грчких градова на све градове своје царевине. Сви градови да буду „на законе о всем како су били у првих царева"; грађани да се суде пред градским начелницима и пред црквеним властима. Такав је био ред суђења у ово време у Серу, у Зихни и по другим грчким варошима.

Општи је дух тих допуна исти као и у првом делу: брига о друштвеној равноправности, о једнакости свих покрајина пред судом, што јача борба са злочинима и нарочита пажња према суду, према ауторитету судија и ауторитету закона.

Чак ово начело законитости још је јаче наглашено у II делу Законика него у I делу. Одмах у првим члановима но-

[1]) Тешко је одредити тачно, којим се чланом завршава II део Законика: у разним рукописима сачуван је разни број чланова (175, 187 и др.). У издању Ст. Новаковића налази се 201 члан, али овај је број искомбинован из разних преписа. Изгледа да су неки од последњех чланова (напр. чл. 195, 198—201 по оном издању) донети већ после смрти Душанове.

вог одељка падају у очи одлучне одредбе о томе да су законске одредбе обавезне за све појединце: и за властелу и за чланове царске породице и за *самог цара* (чл. 136 „књига царства ми да се не преслуша где приходи, или к госпожди царици или к краљу или к властелом великим и малим и всакому човеку", још чл. 137, 139, 140—142). Закон донет на сабору, јачи је од царске наредбе, јачи је од самог цара. Цар не сме да прекрши градске повластице („хрисовуље што су учињене градовим царства ми", чл. 137). Царска наредба која се коси са Закоником, ништавна је: судија не треба да извршује овакву наредбу, коју је цар издао „по срцби или по љубави" према појединцу (чл. 171). Уопште сваки судија мора да суди само по законику, а не по страху пред царем (чл. 172). Зависни сељак (меропх) може да тужи суду сваког господара, чак и краља и *самог цара*, ако му је господар нешто учинио „през закон" (чл. 139).

Ове лепе одредбе II дела Душанова Законика показују једну високо развијену правничку свест, у духу најбољих начела римско-византијског права. Недавно било је доказано (од д-ра Н. Радојчића) да су лепе одредбе чл. 171 и 172 позајмљене из византијских Новела XII века. Заиста, у византијском праву (иако оно понекад понавља стару реченицу: princeps legibus solutus est, „владар је слободан од закона") налази се читаво учење о томе да је princeps legibus alligatus, — владар везан законима, и да су општи закони (leges generales) издати од владара и сената, од веће важности него поједини владаочеви укази.

Достојно је пажње, што је из готово бескрајног обима византијског права, често противуречног, често рђаво примењиваног у стварности, умео цар Душан да извуче његова најбоља и најлепша начела, да их присвоји и да њима дâ једну одлучну и кратку форму, много јаснију него развучена реторика византијских Новела.

VII. *Значај Душанова законског рада.*

Велика је заслуга Душанова у томе што је он сталешку, феудалну државу свог времена хтео да потчини јасно одређеном идеалу *правне монархије* (monarchia legalis), у којој је општеобавезни писани закон јачи од самовоље појединца, од сталешких борби и сталешких захтева, од застарелих обичаја, чак и од ћуди и самовоље самог монарха. Овај стари идеал, пронађен у најбољим начелима старог римско-византијског права, означавало је за XIV век нешто ново и напредно. Њиме се служе против феудализма и француски краљеви XIV века (почевши од Филипа Лепог) и чешки савременик Душанов Карло IV и пољски краљ Казимир Велики.

У борби против феудалне распарчаности, против обесне и осионе властеле, сви ти владари наслањају се на римско право, на школовање правнике-легисте.

Није случајност, што у истим годинама (г. 1347) краљ Карло Чешки (који у исто време постаје и цар Римске Царевине) покушава да изда за Чешку законик заснован на римском праву. То је тако звана Majestas Carolina, у којој се проглашује исто начело, које смо видели у II делу Душанова Законика. „Иако је владар ослобођен од закона и не може бити суђен од икога, ипак тачно је да владар буде везан законима" и на томе основу могу се против њега подизати тужбе[1]. Силна властела чешка није пристала да одобри овај законик, и сувише прожет римским правом. Али следеће год. 1348 Карло IV заснива Прашки Универзитет, јер он разуме да је проучавање римског и канонског права најјача база за стварање једне правне државе, једне снажне монархије.

[1]) Majestas Carolina § 42.

Није случајност, што истих година (опет год. 1347) издаје краљ Казимир Велики на сталешком сабору у Вислици прве опште законе за читаву Пољску (пре тога подељену на системе обичајног права појединих покрајина). Ови „Вислицки Статути" донети су у многоме против насилничке властеле, уз помоћ епископа школованих у Болоњи у духу римског права. И мало доцније, године 1364 исти Казимир Велики отвара у Кракову правни факултет Универзитета са седам катедара за проучавање Јустинијанова права и права канонског. Појачана монархија тражи ослонца у хиљадугодишњем систему римског права.

И Душаново законодавство год. 1346—1354 спада у исти правац историског развитка. Можемо слободно претпоставити да би и цар Душан могао отворити правни факултет у Скопљу, кад не би смрт пресекла његову радњу у напону живота. Додуше, цар Стефан није црпео систем римског права из Болоње, из проучавања старих књига (као његови славенски савременици), — него га је црпео са Истока, из византијске стварности. Цела царевина, од њега створена, била је прожета тим системом римско-византијског права, који је био у пуној снази у православној цркви и по читавој јужној половини државе.

У сложеној и величанственој царевини Срба и Грка, коју је засновао, хтео је цар Душан да оствари један велики задатак: да од српске расне снаге и од византијско- римске традиције створи једну велику државу, у којој су једнаки и освајачи и освојени, у којој сви, до самог цара, поштују закон донет од владара и од Земаљског Сабора.

Треба признати да је овај задатак био и сувише тежак за ово доба. Националне и културне разлике сметале су томе уједињењу. Али још више је сметала страначка борба овог доба — борба појединих великаша око власти

и њихов егоизам. Док је био жив Душан, он је умео да скучи самовољу властеле, да је ограничи строгим законом и строгим казнама. Кад је нестало Душана, центрифугалне снаге, егоистичке тежње великаша и појединих покрајина убиле су цео утицај владара и Земаљског Сабора. Нестало је и Душанова царства, али Душанов Законик остаће као најсјајнији аманет једне величанствене прошлости, као споменик великих и дубоких политичких аспирација.

РЕПУБЛИКА СРБИЈА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА БЕОГРАД
Инв. бр. 35125

ЛИТЕРАТУРА

Број расправа и чланака о цару Душану и Душановом Законику врло је велик. Навешћемо само оне који говоре о *постанку и о значају* Законика.

1, Fr. Palacky. Právo staroslovanské aneb srovnani zakonův cara srbského Stefana Dušana s nejstaršimi řády zemskymi v Čechach. Časopis Českého Muzeuma 1836 (српски превод у Гласнику II, 1849).

2. *Н. Крстић.* Расматрања о Душановом Законику. Гласник VI (1854), VII (1855), Расматрања о старим српским правима, Гласник IX (1857) и XI (1859).

3. А. Майковъ. Исторія сербскаго языка въ связи съ исторіею народа, Москва 1857 (српски превод Ђ. Даничића у Београду 1858 и 1876).

4. Ф. Зигель. Законникъ Стефана Душана, Петроградъ 1872.

5. Т. Флоринскій. Памятники законодательной дѣятельности Душана царя сербовъ и грековъ. Кіевъ 1888.

6. *М. Весник.* Тако звани Јустинијанови закони и старо српско право. Бранич III (1889).

7. *Д. Мијушковић.* Систем Душанова Законика. Српски Преглед 1895.

8. *Сп. Новаковић.* Законик Стефана Душана цара Српског Б. 1898.

9. C. Jireček. Das Gesetzbuch des Zaren Stefan Dušans. Archiv für slavische Philologie XXII (1900).

10. *Сп. Новаковић.* Средњевековна Србија и римско право. Архив за правне и друштвене науке, I (1906).

11. *Исти.* Матије Властара Синтагмат. Б. 1907.

12. Lazar Markowitsch. Duschans Gesetz. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft. B. XXII (1909). s. 129 - 139.

13. Pavle K. Lebl. Le code Douchan. Etude sur l' histoire du droit public serbe. Paris 1912.

14. *Св. Ђорић.* Основна питања о Душановом Законику. Архив правни XVIII (1914).

15. *Т. Тарановски.* Начело законитости у Душановом Законику. Споменица Симе Лозанића, Б. 1922, стр. 146—153.

16. *Н. Радојчић.* Снага закона по Душанову Законику. Глас Српске Краљ. Академије, књ. CX (Б. 1923).

17. M. Dolenc. Dušanov Zakonik. Primerjalni pokaz pravnih razmer po Dušanovom Zakoniku in po istodobnem germanskem pravu, s posebnim ozirom na Slovence. Ljubljana 1925.

18. M. Kostrenčić. Hrvatska pravna povijest. Zakonik cara Stefana Dušana. Zagreb (bez godine), str. 309—328.

19. *Т. Тарановски.* Душанов Законик и Душаново Царство (Предавања за народ, издаје Матица Српска, св. 12—13) Нови Сад 1926.

20. *Вл. Николић-Земунски.* Историја цара Стефана Душана. Изд. „Народног Дела", Београд 1927.

21. *А. В. Соловјев.* Значај византијског права на Балкану. Годишњица Чупића, св. XXXVII. Б. 1928.

22. *А. В. Соловјев.* Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка. Скопље 1928 (књиге Скопског Научног Друштва, књ. II).

ОД ИСТОГ ПИСЦА

Галицко-русская грамота 1414. года, *Русскій Филологическій Вѣстникъ*. Москва, 1916, № 4.

Вновь открытый московскій переводъ Литовскаго Статута. *Истор. Извѣстія*. М. 1917, № 1, стр. 25—48.

Національное сознаніе въ русскомъ прошломъ. Сборникъ *„Русская Культура“* Бѣлградъ, 1925, стр. 41—79.

Святая Русь. *Сборникъ Русскаго Археолог. Общества въ Кор. СХС.* I. Бѣлградъ 1927, стр. 77—112.

Новые списки Законника царя Душана, *Slavia VIII.* (Praha 1929), 597—604.

Древнѣйшій судебникъ югозападныхъ славянъ. *Труды* IV Съѣзда русскихъ ученыхъ заграницей. 1. Бѣлградъ 1929. стр. 343—356.

Греческіе архонты въ сербскомъ царствѣ. *Byzantinoslavica* II. 2 (Praha 1930).

Особенность договора купли-продажи въ славянскомъ правѣ. *Przewodnik historyczno-prawny*. Rocznik II, zeszyt 1. Lwow 1931,

---

Хиландарска повеља вел. жупана Стефана (Првовенчаног) из год. 1200—1202. *Прилози за књижевност* књ. V (1925), стр. 62—89.

Повеља краља Милутина барској породици Жаретића. *Архив за арбанску историју*, III (1926), стр, 117—125.

Два прилога проучавању Душанове државе: 1. Повеља цара Душана о метохији Св. Петра Коришког. 2. Печати на Душановим повељама. *Гласник Скопског Научног Друштва*, II (1926), 25—46.

Бьци у Душановој повељи г. 1355. *Прилози*, књ. VI (1926), 184—190.

Уговор о куповини и продаји у средњевековној Србији. *Архив за правне и друштвене науке*, XXXII (1927), 428—448.

Повеља краља Душана о ман. Св. Николе у Врањи. *Прилози*, VII (1927), 107—115.

Повеље цара Уроша у Хиландарском архиву. *Богословље*, II (1927), 281—299.

Једна српска жупа за време царства. *Гласник Скопског Научног Друштва.* III (1927), 25—42.

Значај византиског права на Балкану. *Годишњица Н. Чупића.* XXXII (1927), 95—141.

Градски закон у средњевековној Србији. *Архив правн.* XXXIII (1928), 342—349.

Себров збор. *Архив правн.* XXXIV (1928), 170—178,

Неколико нових преписа Душанова Законика, *Летопис Матице Српске*, књ. 318 (1928), 222—235.

Le droit byzantin dans la codification d'Etienne Douchan, *Revue Historique de Droit*, VII (Paris 1928), 387—412.

Contributions à l'histoire du droit de vengeance au Monténegro et en Albanie Vénitienne. *Архив арбан. ист.* IV (1929), 53—71.

Повеље манастира Св. Николе Мрачког. *Прилози.* IX (1929), 1—18.

Једно суђење из доба кнеза Лазара. *Архив правн.* XXXV (1929), 188—197.

Село и сељак у прошлости; *„Наше село"* уредио д-р М. Стојадиновић, Београд 1929. стр. 46—53.

Кад је Дечански проглашен за свеца? (Краља Душанова повеља Лимском манастиру) *Богословље*, IV (1929), 284—298.

Судије и суд по градовима Душанове царевине. *Гласник Скопског Научног Друштва*, књ. VII—VIII (1930), 147—162.

Грбаљска Жупа и Грбаљски Законик. *Годишњица Н. Чупића*, XL (1931).

Одабрани споменици српског права од XII до краја XV века. Београд 1926, издав. књиж. Геце Кона, стр. III + 234 + XIX — цена 60 дин.

Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, Скопље 1928. Стр. VIII + 248. (Књиге Скопског Научног друштва, књ. II) — цена 60 дин.

Душанов Законик год. 1349 и 1354, наново издао и прегледао — — Београд 1929, изд. књиж. Геце Кона. стр. 54. цена 12 дин.

О постанку српског грба. (Посебни отисак из Шишићевог зборника). Загреб 1929, стр. 537—548 са 13 слика. — цена 6 дин.